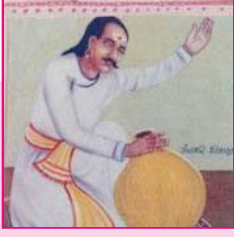

16. સુદામો દીઠા શ્રીકૃષ્ણદેવ રે !

પ્રેમાનંદ

સમય : ઈ.સ. સત્તરમી સદી

મહાકવિ પ્રેમાનંદ વડોદરાના વતની હતા. તેઓ ઉત્તમ કથાકાર અને માણભટ્ટ હતા. માણ ઉપર થાપ આપીને કથાને પઠન, ગાયન અને અભિનય દ્વારા રજૂ કરીને તેમની રચનાઓ તેમણે લોકસમુદાયમાં ગુંજતી કરી હતી. રામાયણ, મહાભારત અને પુરાણોમાંથી કથાવસ્તુ-પ્રસંગો લઈને તેમણે તત્કાલીન ગુજરાતી વાતાવરણને જીવંત રીતે નિરૂપીને આખ્યાનને એક નવું જ રૂપ આપ્યું છે. ‘ઓખાહરણ’, ‘ચંદ્રહાસ આખ્યાન’, ‘અભિમન્યુ આખ્યાન’, ‘સુદામાચરિત્ર’, ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’, ‘નળાખ્યાન’, ‘રણયજ્ઞ’, ‘દશમસ્કંધ’ વગેરે વિવિધ રસોથી સભર આખ્યાનો આપીને તેમણે ગુજરાતી આખ્યાન-કવિતાને સમૃદ્ધ કરી છે. પાત્રાલેખન, વર્ણન, રસનિરૂપણ, ભાષાકર્મ - એમ સર્વ રીતે એમનાં આખ્યાનો ગુજરાતી ભાષાની ઊંચી સંપદા-સંપત્તિ બની રહે છે. માનવસ્વભાવની વિવિધ લાગણીઓનું સરસ રીતે નિરૂપણ કરવામાં તેઓ કુશળ કલાકાર છે. આખ્યાનો દ્વારા એમણે પ્રજાકીય સંસ્કારોને સાચવવાનું અને પોષવાનું કામ પણ કર્યું છે. આપણા ઉત્તમ આખ્યાનકવિ હોવાને કારણે તેઓ ‘કવિ-શિરોમણિ’નું માન પામ્યા છે.

ભાગવતના દશમસ્કન્ધમાં આવતી કથા પરથી પ્રેમાનંદે મૂળ કથાનકમાં ફેરફાર - ઉમેરણ કરીને રચેલું ‘સુદામાચરિત્ર’ જનમનરંજન અને રસનિષ્પત્તિનું સુંદર આખ્યાનકાવ્ય છે. પ્રસ્તુત કાવ્યખંડ ‘સુદામાચરિત્ર’ના સાતમા કડવાનો છે. કૃતિની શરૂઆતમાં શ્રીકૃષ્ણના વૈભવનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. દ્વાર પર સુદામા આવ્યા છે, એવા સમાચાર સાંભળતાં જ શ્રીકૃષ્ણ સફાળા ઊઠીને સુદામાને દોડતા મળવા જાય છે - તે પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણનું ગતિશીલ અને ભક્ત-સખાને મળવા જવાની તત્પરતાનું સુંદર ચિત્રણ કર્યું છે. પોતે દ્વારિકાના રાજા છે, તે ભૂલીને દીનહીન બાલસખા - ભક્ત સુદામાને આલિંગનથી ભેટતા શ્રીકૃષ્ણનું ઉદાર, નિર્દોષ અને મૈત્રીધર્મને નિભાવતું ચરિત્ર આકર્ષક છે; તેથી આ ખંડ સખ્યભાવ અને આતિથ્યભાવનાનું ઉત્તમ કાવ્ય બની રહે છે.

સૂતા સેજ્યાએ અવિનાશ રે, આઠ પટરાણી છે પાસ રે;
રુકિમણી તળાંસે પાય રે, શ્રીવૃંદા ઢોળે વાય રે. 1
ધર્યું દર્પણ ભદ્રાવતી નારી રે, જાંબુવતીએ ગ્રહી જલધારી રે;
યક્ષકર્દમ સત્યા સેવે રે, કાલંદ્રી તે અગર ઉખેવે રે. 2

લક્ષ્મણા તંબોળને લાવે રે, હરિ પોઢ્યા હિંડોળાખાટ રે, બીજી સોલ સહસ્ર છે શ્યામા રે, મૃગનેણી કોઈ ચકોરી રે, કો મુગ્ધા બાલકિશોરી રે, ખળકાવે કંકણ મોરી રે, કો ચતુરા સંગત નાચે રે, હરિ આગળ રહી ગુણ ગાતી રે, ચંગ મૃદંગ ઉપંગ ગાજે રે, ગાંધ્રવા કળા કો કરતી રે, ચતુરા નવ ચૂકે ચાલ રે, મેનકા-ઊર્વશીની જોડ રે, એમ થઈ રહ્યો થેઈથેઈકાર રે, એવે દાસી ધાતી આવી રે, બોલી સાહેલી શીશ નામી રે: ન હોય નારદજી અવશ્યમેવ રે, ન હોય દુર્વાસા ને અગસ્ત્ય રે, ન હોય વિશ્વામિત્ર ને અત્રિ રે, દુઃખે દરિદ્ર સરખો ભાસે રે, પિંગલ જટા ને ભસ્મે ભરિયો રે, શેરીએ ઊભા થોકેથોક રે, તેણે કહાવ્યું કરીને પ્રણામ રે: જ્યારે દાસીનો બોલ સાંભળિયો રે, 'મારો બાળસ્નેહી સુદામો રે, ઊઠી ધાયા જાદવરાય રે, પીતાંબર ભોમ ભરાય રે, આનંદે ફૂલી ઘણું કાય રે, ઢળી પડે વળી બેઠા થાય રે,	સત્યભામા બીડી ખવરાવે રે; પાસે પટરાણી છે આઠ રે. 3 કો હંસગતિ, ગજગામા રે; કો શામલડી, કો ગોરી રે. 4 કો શ્યામછબીલી છોરી રે; ચપળા તે લે ચિત્ત ચોરી રે. 5 તે ત્યાં રીઝવી સંગમ જાયે રે; વસ્ત્ર બિરાજે નાના-ભાતી રે. 6 શ્રીમંડળ વીણા વાજે રે, ફટકે અંબર કરમાં ધરતી રે. 7 હીંડે મરમે જેમ મરાલ રે; તેથી રીઝ્યા શ્રીરણછોડ રે. 8 રસમગ્ન છે વિશ્વાધાર રે; તે નાથે પાસે બોલાવી રે. 9 દ્વારે દ્વિજ ઊભો છે, સ્વામી રે !' ન હોય વસિષ્ઠ ને વામદેવ રે, 10 મેં તો જોયા ઋષિ સમસ્ત રે; નથી લાવ્યો કોની પત્રી રે. 11 એક તુંબીપાત્ર છે પાસે રે; ક્ષુધારૂપિણી સ્ત્રીએ તે વરિયો રે; 12 તેને જોવા મળ્યા બહુ લોક રે; મારું સુદામો છે નામ રે. 13 'હે હે' કરી ઊઠ્યો શામળિયો રે : હું દુઃખિયાનો વિસામો રે.' 14 મોજાં નવ પહેર્યાં પાય રે; જઈ રુક્મિણી ઊંચું સાઘ્ય રે. 15 હૃદયાભર શ્વાસ ન માય રે; એક પલક તે જુગ વહી જાય રે. 16
--	---

શ્રીને કહેતા ગયા ભગવાન રે :	‘પૂજાથાળ કરો સાવધાન રે;	
આ હું ભોગવું રાજ્યાસન રે,	તે તો એ બ્રાહ્મણનું પૂન્ય રે.	17
જે નમશે એનાં ચરણ ઝાલી રે,	તે સહુ-પે મુજને વહાલી રે;’	
તવ શ્રી સહુ પાછી ફરતી રે,	સામગ્રી પૂજાની કરતી રે.	18
કહે માંહોમાંહે વળી : ‘બાઈ રે !	કેવા હશે કૃષ્ણજીના ભાઈ રે ?	
જેને હશે શામળિયા-શું સ્નેહ રે,	હશે કંદર્પ કોટિ તેની દેહ રે.’	19
લેઈ પૂજાના ઉપહાર રે ,	ઊભી રહી છે સોળ હજાર રે :	
‘બાઈ લોચનનું સુખ લીજે રે,	આજ દિયરનું દર્શન કીજે રે.’	20
શુકજી કહે : સાંભળ રાય રે !	શામળિયોજી મળવાને જાય રે;	
છબીલોજી છૂટી ચાલે રે,	મૂકી દોટ તે દીનદયાલે રે.	21
સુદામો દીઠા શ્રીકૃષ્ણદેવ રે,	છૂટયાં આંસુ શ્રાવણનેવ રે;	
જુએ કૌતુક ચારે વર્ણ રે :	ક્યાં આ વિપ્ર ને ક્યાં અશરણશર્ણ રે ?	22
જુએ દેવ વિમાને ચડિયા રે,	પ્રભુજી ઋષિને પાયે પડિયા રે;	
હરિ ઉઠાડ્યા ગ્રહી હાથે રે,	ઋષિજી લીધા હૈડા સાથે રે.	23
ભુજ-બંધન વાંસા પૂઠે રે,	પ્રેમ-આલિંગન નવ છૂટે રે;	
પછે મુખ અન્યોઅન્ય જુએ રે,	હરિનાં આંસુ ઋષિજી લુહે રે.	24
તુંબીપાત્ર ઉલાળી લીધું રે,	દાસત્વ દયાળજીએ કીધું રે:	
‘તમે પાવન કીધું આ ગામ રે,	હવે પવિત્ર કરો મમ ધામ રે.’	25
જોઈ હાસ કરે સહુ નારી રે :	‘આ શી રૂડી મિત્રાચારી રે !’	
ઘણું વાંકાબોલી સત્યભામા રે :	‘આ શા ફૂટડા મિત્ર સુદામા રે !	26
હરિ આને ઊઠી શું ધાયા રે ?	ભલી નાનપણાની માયા રે !	
ભલી જોવા સરખી જોડી રે,	હરિને સોંધો, આને રાખોડી રે !	27
જો બાળક બહાર નીસરશે રે,	તો તો જોઈ કાકાને છળશે રે.’	
તવ બોલ્યાં રુકિમણી રાણી રે:	‘તમે બોલો છો શું જાણી રે ?	28

વલણ

શું બોલો છો વિસ્મે થઈ ?	હરિભક્તને ઓળખો નહીં.’	
બેસાડ્યા મિત્રને શય્યા ઉપર,	ઢોળે વાય હરિ ઊભા રહી.	29

(‘સુદામાચરિત્ર’માંથી)

● શબ્દસમજૂતી

સેજ્યા સેજ, શય્યા, પથારી તળાંસવું ધીમે-ધીમે ચંપી કરવી યક્ષકર્દમ કસ્તૂરી, કેસર, ચંદન, રક્તચંદન, અંબર, અગર, બરાસ અને સોનાના વરખને પીસી - ઘૂંટીને તૈયાર કરેલો લેપ સેવવું (અહીં) લગાવવું, ચોપડવું ઉખેવવું ઉખેડવું, કાઢી નાખવું બીડી પાન-બીડી (અહીં પાનની બીડી) ખળકાવવું રણકારભર્યો અવાજ કરવો ચતુરા ચતુર સ્ત્રી જાયવું માગવું નાના-ભાતી વિવિધ પ્રકારનાં ચંગ મુખેથી વગાડવાનું વાજું મૃદંગ બંને બાજુ વગાડી શકાય એવું ઢોલક જેવું એક વાદ્ય ઉપંગ એક પ્રકારનું વાદ્ય શ્રીમંડળ વીણા એક પ્રકારનું તંતુવાદ્ય-વીણા ગાંધ્રવી ગંધર્વની, સ્વર્ગના ગવૈયાની અંબર વસ્ત્ર મરાલ હંસ રસમગ્ન રસમાં ડૂબેલું દ્વિજ બ્રાહ્મણ અવશ્યમેવ નક્કી જ પત્રી પત્ર, કાગળ પિંગલ લાલાશ પડતા પીળા રંગનું થોકેથોક મોટા જથ્થામાં, ટોળાબંધ સહુયે સૌથી વધારે માંહોમાંહે અંદર-અંદર ધાવું દોડવું કંદર્પ કામદેવ ઉપહાર ભેટ (અહીં) પૂજાની સામગ્રી લોચનનું સુખ જોવાનો આનંદ ધૂટ્યાં આંસુ શ્રાવણનેવ રે શ્રાવણ માસમાં છાપરાનાં નેવાંથી થતી વરસાદના પાણીની ધારની જેમ આંસુ વહેવા લાગ્યાં. કૌતુક (અહીં) વિસ્મયભર્યું દૃશ્ય વિપ્ર બ્રાહ્મણ અશરણશર્ણ જેનો કોઈ આધાર ન હોય તેનો આધાર, પરમેશ્વર પ્રેમ-આલિંગન પ્રેમભર્યું આલિંગન (ભેટવું તે) તુંબીપાત્ર ઉલાળી લીધું ઉલાળા સાથે હાથમાંથી તુંબડી લઈ લીધી. વાંકાબોલી કટાક્ષમાં બોલનારી ફૂટડું સુંદર સોંધો સુગંધભર્યો લેપ છળવું બીકથી ગભરાઈ જવું.

● ભાષાસજ્જતા

● દ્વિરુક્ત પ્રયોગો :

‘દ્વિ’ એટલે બે અને ‘ઉક્ત’ એટલે બોલાયેલું તે. ‘દ્વિરુક્ત’ એટલે જે બે વખત બોલાય છે તે.

જેમકે, - ઠેરઠેર, ગરમગરમ, લાડુબાડુ, ગલ્લાંતલ્લાં, ચોપડીબોપડી, પેનબેન, ભજનબજન, ગીતબીત, દોડાદોડી, ગાળાગાળી.

1. સંપૂર્ણ દ્વિરુક્તિવાળા પ્રયોગો :

‘ઘેરઘેર’, ‘માંડમાંડ’, ‘મનમાંમનમાં’, ‘પાંચપાંચ’, જેવા શબ્દપ્રયોગોમાં એકનું એક રૂપ સમગ્ર રૂપમાં બેવડાય છે. આવા પ્રયોગો સંપૂર્ણ દ્વિરુક્તિવાળા પ્રયોગો કહેવાય.

2. અમુક અંશના લોપવાળી દ્વિરુક્તિ

કેટલાક દ્વિરુક્ત પ્રયોગોમાં એકનું એક રૂપ બેવડાતું હોય પણ એમાંથી કોઈ ધ્વનિનો લોપ થયો કહેવાય જેમકે ‘આટઆટલું’ એમાં ‘આટલું આટલું’ને સ્થાને ‘લું’ ધ્વનિનો લોપ થઈને ‘આટઆટલું’ દ્વિરુક્ત પ્રયોગ થયો છે. દા.ત., કેટકેટલું,

3. પ્રાસતત્ત્વવાળા દ્વિરુક્ત પ્રયોગ

કેટલાક દ્વિરુક્ત પ્રયોગ પ્રાસ અર્થે પ્રયોજાયેલા હોય. એમાં બે રૂપ જોડાય ત્યારે કાં તો બંને રૂપ સાર્થક હોય, કાં તો આગળનું રૂપ સાર્થક હોય અને પાછળનું રૂપ માત્ર પ્રાસ માટે પ્રયોજાતું હોય અથવા તો પાછળનું રૂપ સાર્થક હોય અને આગળનું રૂપ પ્રાસ માટે પ્રયોજાતું હોય; એવી રીતની વિભિન્ન પ્રકારની દ્વિરુક્તિઓ જોવા મળે છે, જેમકે :

બંને રૂપ સાર્થક હોય - તોડફોડ, ચડતીપડતી, આવકજાવક, ખાધુંપીધું વગેરે.

પ્રથમ રૂપ સાર્થક હોય અને બીજું માત્ર પ્રાસ માટે પ્રયોજાતું હોય તેવા શબ્દો :

ઘર-બર, કાગળ-બાગળ, નળબળ, ચોપડીબોપડી વગેરે. જેમાં બીજા રૂપનો કોઈ અર્થ થતો નથી.

બીજું રૂપ સાર્થક હોય અને પ્રથમ માત્ર પ્રાસ માટે પ્રયોજાતું હોય તેવા શબ્દો : અંતરમંતર, આડોશીપાડોશી, આજુબાજુ વગેરે.

4. સંયોજકોવાળા દ્વિરુક્ત પ્રયોગો :

કેટલાક દ્વિરુક્ત પ્રયોગમાં બે રૂપ જોડાતાં હોય અને જોડાનાર તત્ત્વ તરીકે વચ્ચે સંયોજક આવે ત્યારે વિશેષ પ્રકારના દ્વિરુક્ત પ્રયોગ થાય છે. આ, એ, ઓ, અં વગેરે જેવા સંયોજકો વચ્ચે મૂકવાથી આવા પ્રયોગ થાય છે. જેમકે,

આ - હસાહસ, ગરમાગરમ, દોડાદોડી

એ - ગામેગામ, ખાધેપીધે, ચોખ્ખેચોખ્ખું

ઓ - રાતોરાત, ભારોભાર, બારોબાર

અં - ખુલ્લુંખુલ્લા, દોડંદોડા, કૂદંકૂદી

5. સ્વરભેદ કે વ્યંજનભેદવાળા દ્વિરુક્ત પ્રયોગો :

કેટલાક પ્રયોગોમાં વચ્ચે સ્વર કે વ્યંજન દ્વારા ભેદ પાડીને દ્વિરુક્ત રચના કરવામાં આવે છે; જેમ કે સ્વરભેદ હોય એવા પ્રયોગ - થાગડથીગડ, સાફસૂફ, ઠીકઠાક

વ્યંજનભેદ હોય એવા પ્રયોગ - બોલ્યુંચાલ્યું, સખળડખળ

● રવાનુકારી શબ્દપ્રયોગો :

નીચેનાં વાક્યોમાં ઘાટા અક્ષરે પ્રયોજાયેલા શબ્દપ્રયોગ જુઓ :

બહુ ટકટક સારી નહીં.

ટપટપ ટેટા પડવા માંડ્યા.

ઝરઝર ઝરઝર વરસાદ પડે છે.

ખળખળ ખળખળ ઝરણાં વહે છે.

ઝબઝબ ઝબઝબ વીજળી ચમકે છે.

બંદૂકમાંથી છનનન કરતી ગોળી છૂટી.

દડબડ દડબડ દોડે ગલૂડિયું.

ઢોલનો ઢમઢમ અવાજ સંભળાયો ને બાળકો સૌ હાજર.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘ટકટક’, ‘ટપટપ’, ‘ઝરઝર’, ‘ખળખળ’, ‘ઝબઝબ’, ‘છનનન’, ‘દડબડ’, ‘ઢમઢમ’ વગેરે શબ્દપ્રયોગોમાં વિશિષ્ટ ધ્વનિરચનાથી વિશિષ્ટ અવાજ સૂચવવાનો ભાષકનો આશય સ્પષ્ટ દેખાય છે. આવી રીતે પ્રયોજતા શબ્દપ્રયોગોને રવાનુકારી શબ્દપ્રયોગો કહેવાય છે.

‘રવ’ એટલે અવાજ. જે શબ્દપ્રયોગો દ્વારા અવાજનું - નાદનું તત્ત્વ પ્રગટતું હોય તેવા પ્રયોગોને રવાનુકારી પ્રયોગો કહેવાય.

● અભ્યાસ

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી સામેના ☐ માં દર્શાવો :

(1) કાવ્યમાં શાનો મહિમા થયો છે ? ☐

(ક) રાજાની પ્રજાવત્સલતાનો

(ખ) રાજા-મિત્રની મૈત્રીનો

(ગ) રાજારાણીના પ્રેમનો

(ઘ) રાજા અને ભક્તવત્સલનો

(2) મૃદંગ શબ્દનો અર્થ દર્શાવો. ☐

(ક) બંને બાજુ વગાડી શકાય એવું ઢોલક જેવું વાદ્ય

(ખ) તંતુવાદ્ય-વીણા

(ગ) મુખેથી વગાડવાનું વાજું

(ઘ) હાથથી વગાડવાનું વાજું

(3) હિંડોળાખાટમાં કોણ પોઢ્યું છે ? ☐

(ક) રુકિમણી

(ખ) ભદ્રાવતી

(ગ) શ્રીકૃષ્ણ

(ઘ) શ્રીવૃંદા

(4) શ્રીકૃષ્ણની આંખમાં પાણીની ધાર જેવાં આંસુ ક્યારે વહેવા લાગ્યાં ? ☐

(ક) નારદજીને જોઈને (ખ) વશિષ્ઠને જોઈને (ગ) સત્યભામાને જોઈને (ઘ) સુદામાને જોઈને

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં લખો :

(1) શ્રીકૃષ્ણને કેટલી પટરાણીઓ હતી ?

(2) સુદામાના આગમનના સમાચાર શ્રીકૃષ્ણને કોણે આપ્યા ?

(3) શ્રીકૃષ્ણ કઈ રાણીને સૌથી વધારે વહાલી ગણશે ?

(4) શ્રીકૃષ્ણે ઉલાળીને સુદામા પાસેથી શું લઈ લીધું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો :

(1) શ્રીકૃષ્ણની પટરાણીઓ તેમની શી-શી સેવા કરતી હતી ?

(2) સુદામાના આગમનની શ્રીકૃષ્ણ પર શી અસર થઈ ?

(3) સત્યભામાએ સુદામાની કેવી રીતે મજાક કરી ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર તમારી રીતે વિચારીને લખો :

- (1) તમને કેવો મિત્ર ગમે ? શા માટે ?
- (2) તમારા ઘેર આવેલ અતિથિનું સન્માન-સ્વાગત કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?
- (3) શ્રીકૃષ્ણ અને સુદામાના મિલનનું દૃશ્ય તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.
- (4) શ્રીકૃષ્ણના વૈભવનું વર્ણન કરો.

2. નીચેની પંક્તિઓનો ભાવાર્થ લખો :

- (1) પિંગલ જટાને ભસ્મે સ્ત્રીએ તે વરિયો રે.
- (2) આ હું ભોગવુંબ્રાહ્મણનું પુણ્ય રે.

3. નીચેનાં વાક્યોમાંથી દ્વિરુક્ત પ્રયોગ કે રવાનુકારી પ્રયોગો શોધી એમાં દૃશ્યના, સ્પર્શના, શ્રવણના, સ્વાદના કે ગંધના કયા અનુભવ અભિવ્યક્ત થાય છે તે લખો :

- (1) શ્રવણે સરોવરમાં ઘડો ડુબાડ્યો અને બુડબુડ અવાજ આવ્યો.
- (2) વર્ગમાં બહુ ગણગણાટ થાય છે.
- (3) મીઠાઈ હોય ત્યાં માખીઓનો બણબણાટ હોય જ.
- (4) મોગરાની માળાથી મધમઘાટ થઈ ગયો.
- (5) તપેલીમાં ખીચડી ખદખદતી હોય છે.
- (6) જાહેર મિલકતની તોડફોડ કરવી તે રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનું નુકસાન કરવા બરાબર છે.

● પ્રવૃત્તિ

(1) વિચારવિસ્તાર કરો :

મિત્ર એવો શોધવો, ઢાલ સરીખો હોય;
સુખમાં પાછળ પડી રહે, દુઃખમાં આગળ હોય.

- (2) પુસ્તકાલયમાંથી ‘સુદામાચરિત્ર’ મેળવીને ‘સુદામા-કૃષ્ણ’ના મિલનનો પ્રસંગ વર્ગમાં વાંચીને એ વિશે શિક્ષકની મદદથી ચર્ચા કરો.
- (3) આ કાવ્યને વાર્તાસ્વરૂપે લખો.

પુનરાવર્તન (પાઠ 11થી 16)

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) બાના હૃદયના સ્નેહનું તમારા શબ્દોમાં વર્ણન કરો.
- (2) નવા વર્ષના સંકલ્પોમાં લેખકે માનવીના મનની કઈ નબળાઈને કેન્દ્રમાં રાખીને હાસ્યલેખ સર્જ્યો છે ?
- (3) હર વખત શું માત થઈ જવું દુઃખોથી ? આ પંક્તિના જવાબમાં કવિ શું કહે છે ?
- (4) શું નિખિલરાયનું અંજન પ્રત્યેનું વર્તન યોગ્ય છે ? - પાઠના આધારે લખો.

2. નીચે આપેલ ફકરામાંથી પ્રશ્નો બનાવો :

હિંમતે મદા... તો મદદે ખુદા. આ કહેવતને સાર્થક કરતી પ્રવૃત્તિ એટલે સ્કાઉટિંગ - ગાઈડિંગ પ્રવૃત્તિ - તમામ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં ભિન્ન પ્રકારની છે. દરેક પ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થ અને બદલાની ભાવના હોય છે. જ્યારે આ પ્રવૃત્તિમાં બદલાની ભાવના વગર નિઃસ્વાર્થ કામ કરવાની વાત છે. કોઈની આગળ હાથ લંબાવવાની વાત જ નથી. કામ કર્યે જાઓ જોવાવાળો જુએ જ છે. બદલો મળશે જ એ વાત નક્કી જ છે અને તે પ્રમાણે જ થાય છે.

3. નીચેના શબ્દોના અર્થ આપો :

- (અ) 1. ઉવેખવું 2. ફિલસૂફી 3. હુન્નર 4. અંતેવાસી 5. મુદ્રાલેખ
- (બ) નીચેના શબ્દોની જોડણીમાંના દોષો દૂર કરો :
1. પરીસ્થિતિ 2. અઠવાડીયું 3. પ્રતીદિન 4. જાન્યુવારિ 5. વીશ્વામીત્ર
- (ક) કોઈ પણ બે વિચાર-પંક્તિઓ પાઠ્યપુસ્તક બહારથી શોધી બંનેના વિચારવિસ્તાર કરો.
- (ડ) નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો લખો :
1. સમર્થ
 2. સ્ખલિત
 3. ઈચ્છા
 4. સંયુક્ત
 5. પ્રવૃત્તિ

4. નીચેની કાવ્યપંક્તિઓનો ભાવાર્થ લખો :

‘હોઈએ ત્યાં મ્હેકતું કરીએ બધુંયે,
ઘર, નગર, આખું જગત રળિયાત કરીએ.’